

LUJO MARGETIĆ – MILAN MOGUŠ, ZAKON TRSATSKI, Izdavački centar
Rijeka, 1991.

Akademici Lujo Margetić i Milan Moguš tiskali su u povodu 700. obljetnice Trsatskog svetišta Sv. Marije zanimljivu povijesnu knjigu dokumenata pod naslovom "Zakon trsatski". Te značajne spomenike trsatske povijesti i kulture objavili su Franjo Rački i Radoslav Lopašić još krajem prošlog stoljeća. U povodu 700. godišnjice trsatskog proštenišva, ukazala se mogućnost da se ti tekstovi ponovno objave i prokomentiraju, u skladu s novim povijesnim saznanjima.

Trsatski zbornik, sastavljen u prvoj polovici 18. stoljeća sadržavao je tekstove Trsatskog zakona (statuta), Trsatskog urbara i zbirke isprava, koje dosada većim dijelom nisu bile publicirane.

Knjiga je dobila naslov "Zakon trsatski" po najvažnijem dokumentu koji se u Trsatskom zborniku objavljuje. Ispravama uvodno prethodi opširna pravno-povijesna i filološka analiza dokumenata, a posebno Zakona trsatskog. Prvih šest poglavlja uvodne studije ("analize") napisao je Lujo Margetić. One sadržavaju povijesni okvir, gospodarska pitanja, organe i institucije te norme važećeg prava u Trsatu. Sedmo poglavlje (str. 75 – 90) napisao je Milan Moguš. Ono sadržava filološku analizu prikazanih dokumenata.

Isto tako su i recenzenti, suglasno svojoj stručnoj naobrazbi, podijelili prikaz ove knjige u dva dijela. Prvi dio, koji je napisao akademik Lujo Margetić, prikazuje prof. Hodimir Sirotković, a drugi dio (sedmo poglavlje) čiji je autor Milan Moguš, prikazuje prof. Iva Lukežić.

I.

U većem dijelu uvodne studije, koju je napisao akademik Margetić, ističu se sljedeće temeljne povijesne činjenice.

Trsat se u povijesnim vrelima prvi put spominje 1288, i to u Vinodolskom zakonu. Trsat je, zajedno s Grobnikom, bio graničarsko područje, koje je čuvalo zapadnu među Hrvatske duž Rječine, osobito tijekom 12. do 15. stoljeća. U prvoj polovici 18. stoljeća trsatski župnik Jeronim Genova sastavio je zbirku isprava pod naslovom "Trsatski zbornik", u kojoj su sačuvani, među ostalim, Trsatski zakon (statut), Trsatski urbar i popis trsatskog običajnog prava. Trsatski zbornik predstavlja najbogatije vrelo za upoznavanje trsatskog društva, organizacije općine, gospodarstva, pravnog sustava i drugih aspekata života na Trsatu u 16. i 17. stoljeću.

U drugoj glavi, koja nosi naslov "Povijesni okvir" (str. 13 – 23), nakon kratkog osvrtu na povijest antičke Tarsatike, Margetić opisuje podrobnije položaj Trsata pod moćnim krčkim knezovima Frankapanima (1116 – 1529. godine), zatim pod Habsburgovcima, koji u pravilu prepuštaju upravljanje Trsatom riječkim kapetanima. Nakon cijepanja bakarskog municipija, g. 1874, osnovana je općina Trsat, kojoj tada pripadaju Sušak, Vežica, Kostrena i Draga. U upravnom okviru Banske Hrvatske, g. 1877. preneseno je sjedište općine s Trsata na Sušak.

U trećem poglavlju (str. 25 – 40), koje nosi naslov "Trsatski zbornik i Trsatski zakon", autor dokazuje da tu zbirku nije sabrao župnik Justo Krizmanić 1710. godine, kako se dosada u literaturi smatralo, već župnik Jeronim Genova, porijeklom iz ugledne riječke obitelji, a koji je prethodno službovao kao župnik u Bakru. Margetić tvrdi da sastavljanje Trsatskog zbornika pada u razdoblje između 1721. do 1725. godine.

U daljnjoj analizi Margetić upozorava da tekst Trsatskog zakona nije sasvim pouzdan, kao ni njegov talijanski prijevod (v. str. 30 – 32). Zatim slijedi opširna usporedba odgovarajućih članova Vinodolskog i Trsatskog zakona (str. 32 – 39) koja je komparativno povijesno vrlo zanimljiva, jer omogućava dublje razumijevanje obaju pravnih spomenika, a daje i uvid u evoluciju pravnog shvaćanja i pojedinih pravnih ustanova na našem Primorju. Stoga je akademik Marko Kostrenčić u svojoj studiji o Vinodolskom zakonu (Zagreb, 1923) opravdano istaknuo: "Trsatski zakon nije nego Vinodolski zakon znović učinjen."

U četvrtom poglavlju pod naslovom "Ekonomski problemi" (str. 41 – 52) autor analizira strukturu podavanja i obveza trsatskih podanika, kao što su bila: podavanja vina, panja (drva), polovnika (žita), pa novčana podavanja i rad seljaka za gospoštiju.

U petom poglavlju pod naslovom "Organi i institucije" (str. 52 – 64) Margetić prikazuje "satnika" kao jedinog općinskog izvršnog funkcionara na Trsatu. Trsatski župnik, uz svoje redovne crkvene funkcije, obavljao je u pravilu i funkciju općinskog kancelara i notara.

Iako je franjevački samostan na Trsatu, zajedno s crkvom Blažene Djevice Marije, upravno bio odvojen od trsatske gospoštije i općine, ipak je značenje franjevačkog samostana bilo izuzetno veliko za život trsatskog pučanstva. Brojni hodočasnici samostana, iz bližih i daljih središta, omogućavali su stanovnicima Trsata šire kulturne i društvene veze, a i nemalu imovinsku korist. U daljnjem tekstu ovog poglavlja autor raspravlja o različitim vjerojatnim datumima koji dolaze u obzir za početak djelovanja trsatskog prošteništa.

U šestom poglavlju pod naslovom "Pravo" (str. 65 – 73), spominju se temeljne pravne norme po kojima se upravlja trsatska općina. Tako se primjerice spominju: zabrana držanja koza, briga nad bunarima (studencima), način i prodaja mesa, dužnosti čišćenja i popravljanja općinskih cesta, institut "ogradiivanja", tj. davanja u zakup općinske zemlje. Posebnu pažnju Margetić posvećuje analizi normi kaznenog prava kojima se zaštićuje društveni mir i sigurnost. Tu se spominju funkcije pravosudnih organa u zaštiti tjelesnog integriteta, časti i imovine stanovnika Trsata. Autor nadalje sistematizira vrste novčanih i nenovčanih kazni koje se nalaze u normama Trsatskog zakona te dokazna sredstva u kaznenom postupku.

Na kraju ovog prikaza uvodne studije htio bih upozoriti na neke specifične znanstvene rezultate do kojih je došao akademik Margetić u istraživanjima gore navedenih dokumenata:

Na str. 14 Margetić daje novo, prihvatljivo znanstveno objašnjenje isprave cara Otona III iz 996. godine, a koja je sačuvana u originalu. Iz nje je vidljivo da je priobalna Tarsatica morala postojati još koncem 10. stoljeća.

Na str. 17 autor raspravlja o spornom povijesnom podatku da li je grof Ulrik Celjski, sin Fridriha Celjskog i Elizabete Frankopan, bio 1435. godine uveden u posjed na Trsatu. Margetićevo je mišljenje – u skladu s Klaićem – da je grof Ulrik zaista te godine bio uveden u posjed, koji je međutim za kratko vrijeme od pet godina izgubio.

Kako je već spomenuto (str. 25 – 26) Margetić je utvrdio da Trsatski zbornik nije sastavio župnik Justo Krizmanić oko 1710, kako se to dosada smatralo, već župnik Jeronim Genova između 1721 – 1725. godine.

Na str. 27 Margetić upozorava da je Trsatski statut narod nazivao Trsatski zakon. To je stari narodni naziv u značenju pravnog običaja (consuetudo), a bez obzira na to da li je taj pravni običaj bio zapisan ili nije. Statut je očito moderniji naziv kojim se želi istaći značaj Trsata kao gradske općine koja ima i svoj vlastiti općinski statut. Autor se, u skladu sa starijim narodnim nazivom, odlučio u svom tekstu služiti izrazom Trsatski zakon, pa i cijela knjiga nosi taj naslov.

Na pitanje kada je nastao osnovni tekst Trsatskog zakona Margetić zaključuje da su "najvjerojatnije prva 44 člana nastala u doba kneza Bernardina (Frankopana), i to vrlo vjerojatno 1524. godine jer je on iste godine dao sastaviti i Trsatski urbar" (str. 39).

Četvrto poglavlje o "gospodarskim pitanjima" (str. 41 – 52) vrlo je iscrpno i pregledno sastavljeno, iako je autor imao na raspolaganju vrlo oskudne podatke u vrelima.

2.

Rasprava akademika Milana Mogušića koja obuhvaća VII. poglavlje uvodnog komentara iznosi najvažnije segmente književnog jezika kojim je oblikovan Zakon trsatski: grafiju i ortografiju teksta, problematiku njegove transkripcije, temeljne odrednice gramatičkog ustrojstva tog jezika koje ga određuju kao književnojezični tip, odnosno književnojezičnu stilizaciju. U uvod-

nom dijelu autor eksplicira suvremeno polazište historičara književnog jezika po kojemu u korpus književnog hrvatskog jezika ranijih razdoblja ne ulaze samo beletristički (ili čak samo pjesnički) nego i pravni tekstovi i dokumenti pisani hrvatskim jezikom. Jezik tih dokumenata bio je diplomatski službeni hrvatski jezik za one koji su hrvatskim jezikom i govorili, i imao je jednako pravnu moć kao i drugi, paralelni službeni diplomatski jezici (latinski, talijanski, njemački) koji su se u Hrvatskoj također upotrebljavali, štoviše su s njim terminološki i interferirali. Stoga suvremena filološka analiza pristupa jeziku naših starih listina, darovnica, statuta, razvoda, zakonika, urbara i testamenata kao segmentu književnog jezika starijih razdoblja.

Akademik Milan Moguš u svom prikazu jezika Zakona trsatskog kreće zapravo iznova, budući da je jedina rasprava o nekim segmentima jezika te isprave, ona Antuna Šepića iz 1953. manjkava što metodološki što sa stajališta lingvističke kompetencije njezina autora. Stoga u prikazu latiničke grafije i ortografije primijenjene u Zakonu trsatskom daje ponajprije indeks onih grafema za pojedine foneme kojih je pisanje predstavljalo konstantan problem u primjeni i prilagodbi latinice hrvatskom jeziku prije reforme latinice u 19. stoljeću. Antun Šepić se bio zadovoljio površnom globalnom ocjenom o rješenjima u ovom tekstu nastalim po ugledu na talijanske grafijske uzore. Milan Moguš, kao ekspert za problematiku hrvatske latiničke grafije predreformskog razdoblja, argumentirano dokazuje da osim nazočnosti talijanskih grafijskih principa ovaj tekst ima i drugih.

Takva su rješenja koja su bila uobičajena u banskoj Hrvatskoj: upotreba digrama (cz) za bilježenje fonema /c/ i /č/, digrama (ny) za fonem /h/, geminiranih grafema (ss) za fonem /s/ te uporaba grafema (y) za označavanje fonema /j/, potom rješenja koja upućuju na prihvaćanje i kontinuiranje originalnih hrvatskih rješenja, prisutnih u hrvatskim latiničkim tekstovima već od prvih u 14. stoljeću nadalje: označavanje samo fonema /z/ grafemom (x) te uporaba grafema (ç) – s elementima podslovne dijakrize – za označavanje fonema /c/ i /č/, često bilježenje fonema /j/ grafemom (g), također tradicionalno u primjeni latinice fonološkom sustavu hrvatskog jezika. Tradiciji hrvatske uporabe latiničkog pisma svakako pripada i (na činjenicama jezika temeljena) pravopisna konvencija po kojoj je nužno razlikovati pisanje jedinstvenih fonema /l/ i /h/ od neslivenih fonemskih sekvencija l+ i n+j. Konačno, u primjerima kakav je *criqua* (u kojem je fonemska sekvencija *kv* markirana grafijskim sljedom *qu*) vidljiv je utjecaj i latinske grafijske prakse.

Slika grafijskih rješenja u Zakonu trsatskom očito je složena i u sebi objedinjuje više tradicija i rješenja. Ovo izdanje Zakona trsatskog sadržava još jednu bitnu novinu: ponovnu transkripciju cjelokupnog teksta koju je obavio akademik Milan Moguš, a taj posao, s obzirom na grafijske i ortografske probleme i njihovu interpretaciju, nipošto nije mehanički prijenos znakovlja i pozicija iz jednog grafijskog i ortografskog sustava u drugi, nego često i jezična arbitraža, jezična redakcija. Valjalo je, primjerice, arbitrirati i u pojedinačnim slučajevima, ali i u načelu u razrješenju značenja skrivenih iza grafema (u), budući da on označava foneme /u/ i /v/, te otčitati prijedložni i prefiksni lik u prefiksima i prijedložnim izrazima kakvi su *u grad*, *uzeti*. Nerijetko je otčitavanje značenja pojedinih dijelova teksta bilo uvjetovano preciznim otčitavanjima fonemskih ekvivalenata i drugih grafijskih sljedova ili njihovih pozicija.

U gramatičkoj analizi autor polazi od implicitna stava da je hrvatski književni jezik starijih razdoblja trodijalekatske osnove, i upravo je ta trodijalekatnost osnovice njegova konstanta u vremenu. Taj je književni jezik uvijek stiliziran i po stanovitoj se artifičijalnosti i intelektualnoj nadgradnji i razlikuje od organskih idioma, narodnih govora (pa prema tome nema znaka jednakosti između narodnog i književnog jezika). Književni jezik iz narodnih govora preuzima elemente svoje stilizacije, pa ona može biti čakavska, kajkavska ili štokavska s više ili manje lokalnom obojenošću, ali nikada identična s lokalnim.

U jeziku je Zakona trsatskog riječ o čakavskoj stilizaciji književnojezičnog tipa. Čakavizmi se, prema Mogušovoj analizi, mogu segmentirati na nekoliko hijerarhijskih razina. Prva je razina

općečakavska, a očituje se u nazočnosti u tekstu zamjenice *ča*, njezina genitiva *česa*, sraslica prijedloga ili negacija s njom: *zač*, *niš*, *ništare*, *ništar* te ostalih primjera čakavske jake vokalnosti: prijedloga *va* u akcenatskoj cjelini i u prefiksima ili sraslicama tipa *važgati*, *Vazam*, *vaveki*, primjera jake vokalizacije kakvi su *malin*, *maša*, slogotvorno *r* s popratnim vokalom (*er*) u primjerima kao *Tersat*. U drugoj su razini analize izdvojene jezične činjenice svojstvene čakavštini, ali i drugim jezičnim sustavima hrvatskog jezika, a ne samo njoj: realizacija fonema /j/ pri jotovanju konsonanta /d/, neizmijenjeno finalno slogovno -l, upotreba starije konsonantske skupine *šč* (*išće*) i izostanak sekundarnog jotovanja (*krstjani*), prisutnost skupine *št* u primljenica, zadržavanje središnje sekvencije *jd/jt* u osnovama glagola 'ići'. Konačno, izdvojene su i jezične značajke svojstvene samo određenom čakavskom govornom tipu, uvjetno rečeno: trsatizmi. Najznačajnija je među takvim pojavama postojanje većeg broja leksema s ikavskim refleksom jata u osnovama riječi (ili pak interferiranje oblika iste riječi s ikavskim i ekavskim refleksom u osnovi) u jezičnom sustavu koji je inače ekavski po tome što je jat u njemu zamijenjen vokalom /e/ u gramatičkim morfemima (nastavcima riječi) i u najvećem broju osnova riječi. U slučajevima ovakvih interferencija postavlja se metodološko pitanje njihova podrijetla i interpretacije radi utvrđivanja genetski primarnog sustava. U ovom je slučaju genetski primaran sloj čakavština, a ikavizmi su rezultat različitih naslojavanja. U fonološkoj analizi čakavizama autor razmatra još neke primjere genetski starijih i izrazitijih (dvostruki refleks starog prednjeg nazala), te novijih jezičnih pojava izrazitije čakavski obilježenih (kakve su izmjene prvog konsonanta u konsonantskim skupinama) ili manje izrazitih (izmjena krajnjeg nastavačnog -m u -n).

Stilizacija dakle uključuje i opće, i nešto manje opće, i lokalno, i staro i novije. Ponovno dakle, zaključak o širini i uključenju mnogih silnica.

Za razliku od jezičnih rasprava slična tipa u kojima se razmatranje o jeziku iscrpljuje uglavnom u konstrukciji fonoloških činjenica, u ovoj su raspravi elaborirane i najznačajnije morfološke značajke promjenjivih riječi. Rasprave takva tipa obično su popraćene takozvanim rječnikom, što je metodološki upitno jer je to najčešće diferencijalni rječnik čiju diferencijalnost po individualnoj, dakle nepouzdanoj procjeni određuje sam autor.

Milan Moguš stoga svojoj raspravi na dočetak dodaje tek Napomene o rječniku, u kojima upozorava na potrebu izrade kompletne rječnika ovog teksta (kojem prethode kompjutorske konkordancije), projekta kojim se inače u zadnje vrijeme bavi, iz kojega bi se moglo štošta argumentirano očitovati, pa između ostalog i leksik, ali i terminologija i frazeologija. No u nedostatku kompletne rječnika, iz teksta izdvaja pregršt termina i frazeologizama radi ilustracije stupnja izrađenosti književnog jezika tih tekstova. Da bi pokazao da i takvi tobože suhoparni tekstovi imaju i bogat i primjeren leksik, izdvaja dio termina koji se odnose na crkvenu organizaciju, na dane u tjednu i na opća dobra. Iznosi zatim i zanimljivo zapažanje da među terminima nesumnjivo ima posuđenica, ali još više onih kojima je korijen u hrvatskom jezičnom iskonu. No i te bi opservacije mogle poprimiti snagu čvrstih i neborivih fakata tek kad bi postojao kompletan rječnik Zakona trsatiskog.

Zaključak je rasprave vrijedan da se doslovno navede: "Zato valja pretpostaviti da su se tvorci starohrvatskih pravnih dokumenata uvelike naslanjali na jezik beletrističkih tekstova. To ujedno znači da je pisani jezik čakavske stilizacije imao u 17. stoljeću sve odlike književnog jezika na prostoru primorskoga dijela sjeverozapadne Hrvatske." To je autorov zaključak, no valja mu pridružiti i ostale koji se kristaliziraju nakon čitanja ove rasprave:

1) Jezik korpusa starih pravnih tekstova, pa i ovog Zakona, ravnopravno ulazi u jedinstveni književnojezični korpus zajedno s beletrističkim tekstovima, na koje se, uostalom, i naslanja; književni jezik starijeg razdoblja je prema tome jedinstven;

2) Taj je jedinstveni hrvatski književni jezik trodijalekatske osnove, a u različitim arealima, različitim vremenima pa i različitim tekstovima on dobiva izrazitiju ili manje izrazitu stilizaciju u skladu s jednim od hrvatskih narječja, te regionalnu ili lokalnu stilizaciju;

3) To je izgrađen književni jezik sa svojom jasno profiliranom gramatičkom okosnicom koja mu je u osnovici, ali i s intelektualnom nadgradnjom u koju spada terminologija, leksik i frazeologija, te funkcionalni stilovi koji se rabe za različite civilizacijske potrebe u određenu vremenu;

4) Grafijska i ortografijska slika tog pisanog jezika ne pokazuje jednostranost nego upravo objedinjavanje raznolikosti i različitih tradicija na ovome tlu.

Po pristupu, metodologiji i zaključcima "Filološka analiza" Milana Mogaša je kapitalna rasprava o književnopovijesnoj i književnojezičnoj problematici hrvatskog jezika.

3.

U drugom dijelu knjige, pod naslovom "Isprave" (str. 93 – 214) najprije se objavljuju osnovni dokumenti Zbornika: Trsatski zakon (Statut Tersata) iz 1640. "znović učinjen", na hrvatskom jeziku, s ukupno 81 članom teksta. Zatim slijedi popis običaja koji su se od starina u Trsatu izvršavali, a nisu bili popisani u Zakonu (str. 109 – 147). Među njima uvršten je i tekst trsatskog urbara iz 1610. godine, koji je od "nemškog jezika na hervacki priobernjen" (str. 115 – 122). Zatim slijedi tekst urbara na talijanskom jeziku (Urbario di Tersato, 149 – 153).

U završnom dijelu dokumentacije (str. 155 – 214) autori su dodali još 26 isprava, koje se odnose na osnovnu materiju Zbornika, a koje najvećim dijelom dosada nisu bile publicirane. Isprave su pisane hrvatskim, talijanskim, latinskim ili njemačkim jezikom.

Među ispravama upozoravamo posebno na ispravu datiranu 23. srpnja 1420. kojom papa Martin V daje oprost hodočasnici crkve Sv. Marije na Trsatu. Zatim je i papa Kalisto III poslao 3. lipnja 1458. pismo kojim je znatno povećao prava hodočasnika na Trsatu u oprostima njihovih grijeha (str. 160 – 161). Spominjemo na kraju i dokument br. 11, kojim austrijski nadvojvoda Karlo zalaže Trsat senjskom kapetanu Gašparu Raabu. Tekst je objavljen u njemačkom originalu, pisan goticom, a zatim je dan i u čitkom hrvatskom prijevodu (str. 172 – 180).

Na kraju knjige dodan je sažetak na talijanskom jeziku te četiri kazala: osobâ, autorâ, zemljopisnih naziva i važnijih pojmova. Ta kazala znatno pomažu čitaocu u snalaženju u dokumentima knjige.

Treba na kraju spomenuti grafički vrlo ukusnu opremu knjige, za što je zaslužan njezin izdavač – Izdavački centar Rijeka.

Hodimir Sirotković

Iva Lukežić

TRPIMIR MACAN: SUSRETI S HRVATSKOM KLIOM. POVLJESNE RASPRAVE I ČLANCI, Zagreb, 1991.

U hrvatskoj historiografiji i povijesnoj publicistici ima djelatnika – odmah, na početku treba precizirati – koji se u javnosti osobito ističu svojim mnogobrojnim tiskanim djelima (monografijama, sintezama, zbornicima članaka te raspravama, radovima itd.) i o kojima se – zasluženo ili nezasluzeno – redovito u javnosti mnogo zna, mnogo piše i govori. Ima, međutim, i povjesničara znanstvene, stručne i publicističke usmjerenosti koji su manje poznati jer se, naprimjer, o njihovim radovima u znanstvenoj i drugoj javnosti manje piše i govori, iako su ta djela isto tako vrijednih sadržaja kao i prethodno spomenutih. Među onima čija djela – bez znanstvena i stručna

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.